

DƏRSLİKLƏRDƏKİ DİNLƏMƏ MƏTNLƏRİ ÜZRƏ MOTİVASIYA DİL TƏLİMİNİN ƏN VACİB MƏRHƏLƏSİ KİMİ

Vaqif QURBANSOY,
pedaqogika üzrə elmlər doktoru,
Nərgiz RAMİZZADƏ,
ADPU-nun doktorantı

Mədəniyyəti yüksək olan xalq həmişə inkişaf edəcək, irəli gedəcək [H.Əliyev]. Ana dilində təhsil bizi milli mədəniyyətə qovuşdurur. Odur ki, dilimizi, xalqımızın ümummillə lideri Heydər Əliyev kimi sevməli və sevdirməliyik. [1].

Motivasiya – bir işə psixoloji cəhətdən hazırlıq kimi də anlaşılan məqsəd-yönlü bir tədbirdir. [Bax: 3].

İlk baxışda ən ağır və yaxud mürəkəb görünən bir fəaliyyət ciddi hazırlıq işi motivasion məşqlərlə adama uğur gətirə bilər.

Hər elmində təlim-məşqə daha çox fikir verilir. Hərbçilər ona «uçeniye» deyirlər. «Uçenyə»də çəkilən ağır zəhmət döyüşdə öz bəhrəsini vermiş olur.

Futbolda da belədir. Hansı komandaya qarşı necə hazırlaşmaq üçün xüsusi məşq planı müəyyən edilir. Məşqlərin hər mərhələsi, hər anı qeydə alınır, təhlil olunur, nəticələr çıxarılır. Daha sonralar da oyunun gedişi ilə, nəticələri ilə müqayisə olunur, qiymətləndirilir.

Təlim prosesində hər bir mövzunun öz motivasiya tələbləri olur. Azərbaycan dili dərslərində motivasiyanı təfəkkürün hesabına yazmaq lazım gəlir. İndiki vaxtda dörd məzmun xətti üzrə motivasiya hazırlığı tələb olunmalıdır. Çünki dinləyib-anlama və danışma, oxu, yazı və

dil qaydalarından hər birinin didaktikası bunu tələb edir. Bu məzmun xəttindən heç biri asan xətt hesab oluna bilməz. Dinləyib-anlama və danışma mərhələsi üçün müəllim elə bir sual qoyur ki, şagirdlərin diqqəti həmin suala uyğun cavabın alınmasına yönəldilsin. Yəni hansı anlayışın çıxarılmasına ehtiyac duyulsun.

Oxu strategiyasının özünü birdən-birə hazırlıqsız keçmək olmaz. Əgər məqsəd ifadəli oxu ilə mətnin məzmununun dərk edilməsə, bu zaman mütləq müəllim «Azərbaycanın himnini necə qıraqla oxumalıyıq?» sualı ilə sinfə müraciət etsin və desin: bu mətni üzündən hansı tempdə oxuya bilirik? Bu sualdan şagirdlər yəqin edirlər ki, bu mətnin oxu tezliyi orta ağır sürətlidir və belə başlamalıdır:

Azərbaycan! Buna məqsədlə əlaqədar olaraq hecavi oxu deyə bilirik. Müraciətlə başlanan oxu templerinin də öz şərti və ya tələbinə uyğun oxu keçirilir.

Yazı məzmun xəttində motivasiya məsələsi daha düşünülmüş, daha hazırlıqlı aparılır. İnsanın nə olduğu, necə olduğu... soruşulur və o barədə şagirdlər düşündürülür. Funksional üslubi tələblər müəyyən edilir.

Bədii mövzudursa, ifadəlilik, bədilik necə olmalıdır, publisistdirsə, publisistik necə olmalıdır izah edilir və s.

İnsanın planlaşdırılması haqqında şagirdlərdən anlayışlar alınmalıdır. Giriş, əsas hissə, nəticə strukturu haqqında aydın biliklər qazanılır və s. Dil qaydaları birdən-birə təriflər, qaydalar şəklində qarşıya çıxmır. Köhnə metodikada elə idi. Şagirdlərdən keçmiş dərslər soruşulardı və yeni dərslər təsadüfən-təsadüfə sintaktik məqamlar yaradılmaqla şərh olunardı. 2008-ci ilə kimi dərslərə rəhbərliklər yox idi, deməli, hər şey müəllimin nəyi necə qurmasından asılı idi.

Müəllim istiqaməti metodika kitablarından və ya metodik məqalələrdən ala bilirdi. Təcrübədə əgər bir müəllim yeni dərslər problem-sual əsasında başlayırdısa, bu, qabaqcılığa yaxud da yeniliyə, innovasiyaya bərabər tutulardı. Hazırda isə bütün MMV-lərdə motivasiyalar bir sistem təşkil edir. Yəni anlayışların çıxarılması tədqiqat suallarının müəyyənləşdirilməsi üçün motivasiya texnologiyasından istifadə olunur. Bu mərhələ təlim işində ilkin mərhələ sayılır. Ona görə ki, dərslərin mövzusunun özü bu yolla şagirdlərdən alınır.

Nümunələri özümüzdən veririk (MMV-dəki motivasiya nümunələrini məqsədəuyğun hesab etsək də):

VIII sinifdə, tutaq ki, öyrənilən «Atama və anama» mövzudur.

Motivasiya: «Azərbaycanın Milli Qəhrəmanlarından kimlərin igidliyi haqqında kim hansı məlumatla malikdir?» sualına cavablar verilməlidir.

Şagirdlər Çingiz Mustafayev, Təbriz Xəlilov, Əlif Hacıyev, Mübariz İbrahimov və başqalarının adlarını sadalayır, dərslərdə onların haqqında oxuduq-

larını söyləyirlər. Bu zaman müəllim şagirdlərə «Bəs onlardan hansı döyüşdən qabaq ata və anasına son məktub yazmışdır?» sualını verir.

Bu sual düşündürücü sual olub «Mübariz İbrahimov»un məşhur məktubu haqqında mətnin öyrəniləcəyinə signal vermiş olur. Bu metodikaya belə bir ad vermək olar: «şagirdləri düşündürmək müvəffəqiyyətin yarısıdır»; «idraki hazırlıq və ya optimal əsas».

Motivasiyada fəndaxili inteqrativlik var. Çünki şagirdlər dinləyib-anladılar və danışdılar. Mərhələ yenə də birinci məzmun xətti ilə başlandı. Onun vasitəsilə mövzu müəyyən edildi.

Motivasiyada fənlərarası inteqrativlik yaradan mövzu tarixlə bağlı olmasıdır.

Motivasiya bütün şagirdləri idraki fəaliyyətə sövq etdi. Deməli, motivasiya interaktivlik yaradan texnologiyadır və əbəs yerə deyilmir ki, kurikulum öz mahiyyətinə görə inteqrativ və interaktiv strateji kursdur.

Biz dərslərə rəhbərlik kimi hazırlanmış motivasiyaları təqdir edirik, yəni bəyənilirik. Psixoloji hazırlıqlar mərhələsi sayılan bu mərhələ təlim nəticələri üçün çox qiymətlidir. Şagirdlərə elmi bilikləri hazır şəkildə çatdırılmır, onlar zəhmət çəkir, düşünür və təqdim edirlər. Bizim fikrimizcə, metodistlər motivasiyanın didaktik üstünlüklərini hələ axıradək hərtərəfli dərk etməmişlər. Motivasiya hər bir didaktik fəaliyyətin əsasında qoyulmalıdır. Şagirdlər elmi biliklərə də, tərbiyəvi söhbətlərə də birbaşa keçid eləyə bilməzlər. Motivasiyadan istifadə şagirdləri «addım-addım» yolu ilə səfərbər edir.

Oxu məzmun xətti zamanı motivasiya necə olmalıdır?

Bu suala MMV-lərdə cavab verilir. Həmin məsələnin metodikası araşdırılıb. Ancaq biz düşünürük ki, qiraəti, yəni oxunu birbaşa, psixoloji hazırlıqsız keçirməyin məntiqi əsası yoxdur. Çünki oxu məqsədli olmalıdır. Oxu mətnin dərk olunması üçündür. Rabitəsiz və ya rabitəli nitqin mənası, məzmunu dərk edilmədən, onun üzərində aparılan əməliyyatın da didaktik nəticəsi qiymətli sayıla bilməz. Bəs bu proses necə qurulmalıdır? Fikir verək: Mətnin ifadəli oxunması məqsəddirsə, yəni şagirdləri ifadəli oxu bacarıqlarına yiyələndirməkdirsə, ədəbi tələffüzlə bağlı qarşıya sual qoyula bilər: Uşaqlar, bu beytləri biz necə oxusaq, düzgün və ifadəli olar? (mətn monitora verilir və ya lövhəyə yazılmış olur).

Müəllim olarsa zəif, mülayim,

Şagirdlər bazarda oynayar daim.

Sədi Şirazi

Ölüm var ki, həyat qədər dəyərlı,

Həyat var ki, ölümdən də zəhərli.

Hüseyn Cavid

Müəllim qrupların liderlərindən nümunəvi oxunu dinlədikdən sonra belə bir ümumiləşdirmə aparır:

Düzgün və ifadəli oxu səsli oxudur, odur ki, bu zaman intonasiya və orfoepiyanı gözləmək zəruridir. Hər dəfə mətn oxuyanın «öz-özünə, qrupların və ya kollektivin qiyməti, yəni necə oxuduğu nəzərə alınmalıdır». Əks təqdirdə mətnin üslubundan asılı olan ton, tembr, fasilə, vurğu və orfoepiya ilə oxusunda yenə də başdansovluluq qalacaqdır. MMV-lərdə bizim qeyd etdiyimiz məqamlar yoxdur.[3].

Yazı məzmun xəttində də yazılacaq imla, ifadə və inşaya tanışlıq mərhələsi qurulmamışdır. Halbuki buna ehtiyac

daha böyükdür.

Dil qaydaları məzmun xəttində motivasiya məsələsindən ümumiyyətlə istifadə olunmamışdır. Dil qaydalarının motivasiyası 1, 2, 3-cü məzmun xətlərinin hansı normaların tənzimlənməsi əsasında qurulmalıdır? Buna təcrübədən nəzəriyyəyə aparın strateji nəticələr, yollar deyilir [1, 2].

VI sinifdə ismin orfoepiyasını keçərək müəllim bu cümləni nümayiş etdirir və şagirdləri düşündürür: Nə üçün müəllimlər, xəbərləri oxuyanlar, gənclər, şairlər, səslər, itlər, şumlayır sözlərini düz oxumur? Bu fikrə münasibət bildirin!

Şagirdlərin bir qismi düşünüb düz, lakin qeyri-dəqiq və ya səhv cavablar verir. Cavabları müəllim, təxminən belə ümumiləşdirir: “Həmin sözlər düzgün yazılmışdır. Lakin cümlələrdə çox vaxt düzgün oxunmur. Düzgün oxu həm intonasiyanı, həm də uzun və qısa hecaları, habelə morfoloji normaları nəzərə almaqla oxuya orfoepik oxu deyilir”.

1. Təhsil millətin gələcəyidir (H.Əliyev)– cümləsində gələcəyidir düzgün yazılırsa, gələcəyidi oxunması orfoepiya ilə düzgün oxudur.

2. Quşlar uçdu, əkildi,

Vay səsləri kəsildi.

3. A quşcuğazlar, nə yaraşlıqsız,

Can kimi bəslənməyə layıqlısız!!

Müşahidələr göstərir ki, orfoepiyanı gözləməklə bağlı oxu sahəsində ciddi nöqsanlarımız var; müəllimlərimiz oxu strategiyalarında bu məqama ciddi fikir vermirlər. Halbuki hər dərstdə vaxt tapıb situativ “Orfoepik beşdəqiqəliklər” keçirmək bu məqsədlə motivasiyanı zəruri edən amillərdən ən birincisidir.

Məktəblərdə pedaqoji təcrübə keçər-

kən müəllimlərin sual cümlələrindən ibarət rabitəli dinləmə mətnlərinin oxusu zamanı nə qədər səhv tələffüz qüsurlarına yol verdiklərini qeyd almış olur.

Həmin qüsurlar səsdəyişməsi, səsvəzlənməsi və səsdüşümü ilə bağlı nöqsanlardan ibarət idi. Dinləmə mətnlərini müəllimin özünün də səhv oxuduğunu nəzərə alıb onları aşağıda təqdim edirik:

1. Öz dilini bilməyən [bilməyən], öz dilini sevməyən [sevmiyən] öz tarixini ürəkdən [ürəyən] sevə bilməz.

2. Azərbaycan dili çox mürəkkəb [mürəkkəb] dildir [dildi], çox zəngin dildir [dildi], çox da inkişaf etmiş dildir [dildi].

3. Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini [dəyərlərini] inkişaf etdirən onun dilidir [dilidir].

4. Hər bir azərbaycanlı [azərbaycanlı] öz ana dilini – Azərbaycan dilini mükəmməl bilməlidir [bilməlidir]. «Azərbaycan dilinin təkmilləşdirilməsi haqqında» 2001-ci il Fərmanından [fərmanının].

5. Azərbaycan ziyalılarınin içərisində müəllimlər [mə:llimlər] xüsusi yer tuturlar [tutullar], xüsusi hörmətə layıqdirlər [layıqdillər] və xüsusi qayğı ilə [qayğıyan] əhatə olunmalıdırlar [olun-

malıdırlar].

Biz hesab edirik ki, beş cümlədən ibarət bir mətdə bilməyən, sevmiyən, ürəyən, dildi, dəyərlərini, dilidi, azərbaycanı, bilməli, fərmanın, mə:llimlər, layıqdillər, qayğısıyan, olunmalıdırlar sözləri ilə dinləmə mətninin oxusuna motivasiya ədəbi tələffüz vərdişlərinin düzgün gözlənilməsinə diqqət çəkmək deməkdir. Bu işdə xeyli subyektiv nöqsanlar var. Müəllimlərimizin dinləmə mətnlərinin tədrisini daha səmərəli qurmaq üçün motivasiya imkanlarından daha səriştəli baş çıxarmaqları tələb olunur.

Bizim qənaətlərimizə görə, bu problemə respublika səviyyəli elmi-praktik konfranslarda geniş müzakirələrə çıxarmaq faydalı olardı.

ƏDƏBİYYAT

1. Heydər Əliyev dil haqqında və Heydər Əliyevin dili. Bakı, «Elm», 1998.

2. Vaqif Qurbanov, Fikrət Xalqov, Sevda Abbasova. Azərbaycan dili və natiqlik mədəniyyətinin əsasları. Bakı, «Mütərcim» nəşriyyatı, 2018.

3. V-XI sinif Azərbaycan dili dərsləkləri üzrə müəllim üçün metodik vasitələr (MMV), Bakı, Şərq-Qərb, 1977-ci il.

